

Rossii. 1917-1918 gg. [The Whites: Anti-Bolsheviks Movement in the South of Russia]. Moskva: AIRO-XX.

Fedyushin, O., 2007. *Ukrainskaja revoljucija. 1917-1918* [Ukrainian Revolution, 1917-1918]. Moskva: Centrpoligraf.

Yurchenko, O., 1971. *Ukrayins'ko-rosiys'ki stosunky pislya 1917 v pravnomu aspekti* [Ukrainian-Russian Affairs After 1917 in the Legal Aspect]. Myunkhen [Munich].

Yanevs'ky, D., 2010. *Proekt «Ukrayina» abo Sproba Pavla Skoropads'koho* [Project “Ukraine” or Pavel Skoropadsky’s Effort]. Kharkiv: Folio.

Footman, D., 1961. *Civil War in Russia*. New York.

Hoover institution archives (HIA). Stanford University. *Heiden memoirs. Box 1. Civil War, 1917-1920*.

Horthy, N., 2000. *Memoirs*. – Safety Harbor: Simon Publications.

Jussila, O., Hentila, S., Nevakivi, J., 1995. *From Grand Duchy to A Modern State. A Political History of Finland Since 1809*. London: Hurst and Co.

Kenez, P., 1971. *Civil War in South Russia, 1918. The First Year of the Volunteer Army*. Berkeley & Los-Angeles & London: California University Press.

Kenez, P., 1977. *Civil War in South Russia, 1919-1920*. Berkeley & Los-Angeles & London: California University Press.

Kirby, D., 1979. *Finland in the Twentieth Century*. London: Hurst and Co.

Puntila, L., 1975. *The Political History of Finland 1809-1966*. London: Heinemann Ltd.

Бондаренко Д. Я., Прокоф'єв В. Ю.

УДК 94(470+498):359 «1941»

НЕВДАЛИЙ РЕЙД ЕСКАДРИ ЧОРНОМОРСЬКОГО ФЛОТУ НА КОНСТАНЦУ 26 ЧЕРВНЯ 1941 РОКУ

Крім невдач на сухопутних фронтах СРСР мав серйозні поразки в 1941 році і на морі. Чорноморський флот, який мав велику

перевагу в кораблях і літаках, проводячи розвідку боєм рейдом на Констанцу 26 червня 1941 року, поніс поразку і зазнав суттєвих втрат від берегової оборони Румунії. Наприклад, було потоплено лідер есмінців «Москва». Причина досі невідома: або від артилерійського вогню берегової батареї «Тірпіц» чи румунського ескадреного міноносця «Режина Марія», або від міни. Потоплення «Москви» стала негативним чинником для морально-бойового духу Чорноморського флоту, та в той саме час позитивним чинником для бойового духу румунських королівських ВМС.

Ключові слова: Друга Світова війна на Чорному морі, Констанца, берегова батарея «Тірпіц», лідери ескадрених міноносців «Москва», «Харьков», ескадрений міноносець «Сообразительний», румунські ескадрені міноносці «Режина Марія» та «Регеле Фердинанд», підводний човен «Дельфінул», віце-адмірал П. Октябрський, контр-адмірал Т. Новіков, капітан-лейтенант О. Тухов.

З початком нападу Німеччини на СРСР в червні 1941 року радянське військово-морське командування на Чорному морі не володіло точними відомостями про чисельність і бойові можливості флотів противника. На цьому тлі німецька розвідка поширювала дезінформацію про нібито готові конвої кораблів з десантними частинами на борту в порту Констанца для захоплення Одеси [3, с. 8-9].

З пізнього вечора 23 червня 1941 року командування Чорноморського флоту відправляло на чергування в район можливого руху конвою есмінці і підводні човни. А 24 червня 1941 року на підступах до Одеси були виставлені мінні загородження, що зіграли негативну роль після 13 серпня 1941 року, в момент сухопутної блокади Одеси румунською 4-ю королівською армією, коли єдина можливість отримувати підкріплення і боеприпаси залишалась тільки морем [10, с. 33-34].

Крім мінних постановок і чергувань кораблів радянське військово-морське командування вирішило нанести попереджувального удару по Констанці [3, с. 11-12] за раніше відпрацьованою системою на передвоєнних маневрах 14-19 червня 1941 року поблизу територіальних вод Румунії.

Як відомо, СРСР готувався до наступальної війни, проте, початок війни з країнами Осі велось вкрай невдало для радянського командування, спроби проведення наступальних операцій закінчувалися тактичними поразками з великими втратами. Однією з таких операцій, що закінчилися поразкою з великими втратами, був саме рейд на Констанцу 26 червня 1941 року.

Дана тема довгий час замовчувалася в радянській історіографії, за винятком декількох спеціальних робіт, присвячених історії Чорноморського флоту [2; 5; 8], та праці Г. І. Хорькова [16]. Широку популярність здобула книга «Походи бойові», написана не професійними істориками, а колишніми командирами кораблів Г. Ф. Годлевський, Н. М. Гречанюк, В. М. Кононенко [3], та спогади адмірала М. Кузнецова [6].

І тільки спочатку ХХІ ст. рейдова операція на Констанцу 26 червня 1941 року одержала достатнє освітлення в загальних роботах О. Грейга [4], О. Лубянова, Б. Баншаца [8], О. Неменко [10], А. Платонова [11], Д. Хазанова [15], О. Широкограда [18; 19; 20; 21].

У роботах зазначених авторів міститься критика плану операції радянського військово-морського командування: саме результатом неправильного планування стала поразка з великими втратами, зокрема втрачено було лідер есмінців «Москва». Порт Констанца майже не постраждав та продовжив роботу в звичайному режимі.

Спочатку план операції, затверджений командувачем Чорноморського флоту віце-адміралом П. Октябрським, зводився до нанесення о 5 годині ранку 26 червня 1941 року спільного удару ескадри кораблів і авіації Чорноморського флоту по Констанці, щоб знищити нафтосховища і розвідати систему оборони бази з моря [15, с. 318-319]. Артилерійський наліт повинен був здійснити лідер «Харьков» з есмінцями, а прикриття здійснювати крейсер «Ворошилов» і лідер «Москва». Проте, ближче до вечора 25 червня 1941 року адмірал М. Кузнецов зробив деякі зміни в план: ударна група капітана 2-го рангу М. Романова тепер становила 2 лідери, а група прикриття 1 крейсер і 3 есмінця, вся ескадра під загальним командуванням контр-адмірала Т. Новікова.

Авіаційна група зробила наліт вже після рейду ескадри кораблів також невдало. Тільки 5 Іл-4 досягли Констанці, з них 3 назад не повернулися. Практично всі ДБ-3, що вилетіли до сходу сонця, змушені були повернутися через різні технічні несправності. Третя група в складі 7 бомбардувальників СБ з'явилася над Констанцією тільки о 6:40, скинувши бомби на північ від нафтосоховищ, причому втратили 3 СБ від атаки винищувачів Ме-109 [4, с. 119; 14; 21].

Увечері 25 червня 1941 року кораблі (спочатку ударна група, потім група прикриття) вийшли з Севастополя, демонструючи рух на Одесу, і тільки з настанням повної темряви змінили курс на Констанцу.

Неприємності з групою кораблів почалися ще до виходу у відкрите море. Перед виходом з бухти всі кораблі отримали несподіваний наказ зупинитися перед протичовновими загородженнями. Кораблі змушені були стати на якір на деякий час, що призвело до того, що до точки призначення кораблі йшли на повній швидкості [10, с. 37-38]. Чим був викликаний цей наказ до сих пір не ясно. Ескадрений міноносець «Сообразительный» підготувався до походу пізніше всіх, тому зумів наздогнати основну групу кораблів тільки в точці призначення [4, с. 120; 10, с. 38; 21].

У радянській історичній науці, яка часто-густо не звертала уваги на закордонні джерела та дослідження, помилково вважалося, що перехід вдалося провести таємно, мовляв, дотримувалася режим повного радіомовчання, і, таким чином, кораблі, нібито, з'явилися несподівано для противника. Проте, в дійсності, вже в 0:30 ескадра Новікова була виявлена румунським підводним човном «Delfinul», який передав про це радіоповідомлення на базу [1; 13]. Потім наближення радянських кораблів було помічено радаром берегової батареї «Tirpitz» у Констанці.

Морехідні якості радянських лідерів есмінців проекту «Москва» ускладнювали маневрування кораблем під час малого та середнього ходу, що призвело до того, що кораблі самі вийшли на німецьку берегову батарею «Tirpitz».

26 червня 1941 року о 5:02 «Москва» і «Харьков» відкрили вогонь по румунському березі з дистанції 140 кабельтових. Вже

о 5:06 у відповідь відкрила вогонь батарея «Tirpitz» і з третім залпом накрила «Москву». Крім того, буквально з початком бою по радянським лідерам вогонь вели румунські есмінці «Regina Maria» і «Regele Ferdinand». Відмічено було накриття радянських лідерів 5:12 і 5:20. Після того як черговий залп накрив лідер «Москва», командир ударної групи наказав поставити димову завісу та розпочати відхід. Обидва лідери збільшили швидкість ходу і почали маневрувати, щоб збити пристрілювання артилеристів противника. О 5:20 з обох лідерів помітили сліди двох торпед, що йшли до лідера «Москва», на якому в 5:21 пролунав потужний вибух. Лідер «Москва» зламався і почав тонути. «Харьков» намагався зняти з потоплюючої «Москви» екіпаж, але біля борту впали важкі снаряди, корпус здригнувся від потужного гідродинамічного удару, і в котлах сіл пар. На порятунок часу не було, загибель загрожувала і «Харкову». Командир дивізіону капітан II-го рангу М. Романов наказав негайно відходити.

«Харьков» вийшов із зони обстрілу берегової батареї о 5:55, але в 6:43 був атакований підводним човном: виявлено слід від торпеди, що прямував на лідер, корабель відвернув і обстріляв імовірно місце підводного човна пірнаючими снарядами. О 7:30 до «Харькова» підійшов есмінець «Сообразительный», який, ухилившись від двох торпед, атакував невідомий підводний човен глибинними бомбами.

Після 15:00 румунські катери і гідролітаки підібрали з води 69 членів екіпажу «Москви»: 7 офіцерів (включаючи командира корабля капітан-лейтенанта О. Тухова) і 62 матроса, по іншим даним – всього 63 членів екіпажу [22, с. 331].

Як вже було сказано вище, до цих пір не встановлена до кінця причина загибелі лідера есмінців «Москва». Існують п'ять варіантів:

- 1) Накриття залпом 280-мм гармат берегової батареї «Tirpitz»;
- 2) Підрив на міні [13; 22, с. 331];
- 3) Накриття залпом 120-мм гармат есмінця «Regina Maria»;
- 4) Попадання торпеди, випущеної з підводного човна ШЦ-206 [17];
- 5) Корабель нарався на міну, а потім був розстріляний важкою німецькою береговою батареєю «Tirpitz» [9].

Звісно ж, що найбільш імовірним є загибель лідера есмінців

«Москва» в результаті артилерійського вогню берегової батареї «Tirpitz», або від вогню ескадреного міноносця румунського королівського флоту «Regina Maria». Наприклад, від влучення важкого артилерійського набою калібру 280-мм берегової батареї «Tirpitz» майже неймовірно було зберегти на плаву лідер есмінців «Москва». Проте, 120-мм набій есмінця «Regina Maria», якщо він імовірно влучив у машинне відділення «Москви», або у торпедний апарат, або у артилерійський погріб судна, то міг стати причиною вибуху котлів, або боєприпасів, що призвело до загибелі судна.

Власне, необхідно визнати, що невдалий набіг на Констанцу ескадри Чорноморського флоту, що завершився втратою лідера есмінців «Москва» і серйозним пошкодженням лідера «Харків», став результатом непрофесіоналізму командування радянського флоту, яке допустило ряд грубих промахунків:

По-перше, не було взято до уваги наявність мінних загороджень у Констанці, вдосконалених напередодні війни вже після загрозливих маневрів Чорноморського флоту поблизу румунських територіальних вод 14-19 червня 1941 року, кордони яких було нанесено довільно на мапах командирів кораблів;

По-друге, відправка в «розвідку боєм» лідерів есмінців, головний калібр гармат яких був 130-мм, замість того, щоб почати обстріл узбережжя з дальньої дистанції крейсером «Ворошилов», головний калібр гармат якого був 180-мм;

По-третє, відсутність розвідданих про берегову оборону порту Констанца, зокрема про новітні 280-мм берегові батареї «Tirpitz» та «Bruno»;

По-четверте, відсутність інформації про технічне оснащення берегової оборони, зокрема про радар на батареї «Tirpitz».

Як результат, після такої поразки радянське військово-морське командування в 1941 році прийняло рішення більше не проводити атак Констанці надводними кораблями, а тільки проводити блокаду літаками та підводними човнами, але ці операції теж виявилися невдалими та призвели к значним втратам. Так, наприклад, радянські втрати біля Констанці до кінця 1941 року склали 145 літаків (51 – збито румунськими винищувачами, 69 – німецькими, та 25 – протиповітряною артилерією), та 2 підводних човна: 9 липня 1941 р.

три торпедних човни потопили Щ-206 [22, с. 332] та 14 листопада 1941 р. загинула Щ-211 на мінному загородженні [7].

Список використаної літератури та джерел

1. Атакуют подлодки. Советские подводные лодки в годы Второй Мировой войны [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://submarine-at-war.ru/boats/ts3.html>
2. Боевой путь Советского Военно-Морского флота. – Москва: Воениздат, 1974. – 590 с.
3. Годлевский Г. Ф., Гречанюк Н. М., Кононенко В. М. Походы боевые. Эскадра Черноморского флота в Великой Отечественной войне / Г. Ф. Годлевский, Н. М. Гречанюк, В. М. Кононенко. – Москва: Воениздат, 1966. – 244 с.
4. Грейг О. Сталин мог ударить первым / О. Грейг. – Москва: Алгоритм: Эксмо, 2010 – 368 с.
5. Краснознаменный Черноморский флот. – Москва: Воениздат, 1979. – 565 с.
6. Кузнецов Н. Г. На флотах боевая тревога / Н. Кузнецов. – Москва: Воениздат, 1971. – 320 с.
7. Ларичев И. Загадка гибели «Щ-211» / И. Ларичев // Флот [Электронный ресурс] режим доступа: <http://flot.com/history/events/zagadka.htm?print=Y>
8. Лубянов А.Н., Баншац Б.Ш. Лидер эскадренных миноносцев «Москва» / А. Лубянов, Б. Баншац. – Севастополь, 2006. – 116 с.
9. Мировая война. 1939–1945. – Москва: ООО «Издательство АСТ»; Санкт-Петербург: ООО «Издательство Полигон», 2000. — 736 с.
10. Неменко А. В. Черноморский флот в годы войны 1941-1945 / А. Неменко. – Москва: Вече, 2015. – 283 с.
11. Платонов А. В. Борьба за господство на Черном море / А. Платонов. – Москва: Вече, 2010. – 464 с.
12. Руге Ф. Военно-морской флот Третьего рейха. 1939-1945 / Ф. Руге. – Москва: Центрполиграф, 2011. – 510 с.
13. Румынско-советское морское сражение в июне 1941

- года // Radio Romania International [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://old.rri.ro/arh-art.shtml?lang=9&sec=223&art=2665>
14. Скоморохов Р. Набеговая операция Черноморского флота на Констанцу / Р. Скоморохов // Махпарк [Ел. документ] режим доступа: <http://mahpark.com/community/5325/content/2475570>
  15. Хазанов Д. Б. 1941. Война в воздухе. Горькие уроки. – Москва: Яуза, Эксмо, 2006. – 416 с.
  16. Хорьков Г.И. Советские надводные корабли в Великой Отечественной войне / Г. Хорьков. Москва: Воениздат, 1981. – 272 с.
  17. Лидер«Москва»//Черноморский флот. Информационный ресурс [Электронный документ]. Режим доступа: <http://www.kchf.ru/ship/lider/moskva.htm>
  18. Широкоград А.Б. Битва за Черное море / А. Широкоград. – Москва: АСТ: Транзиткнига, 2005. – 554 с.
  19. Широкоград А. Б. Филипп Октябрьский против Бенито Муссолини / А. Широкоград. – Москва: Вече, 2011. – 352 с.
  20. Широкоград А.Б. Черноморский флот в трех войнах и трех революциях / А. Широкоград. – Москва: АСТ: Хранитель, 2007. – 570 с.
  21. Широкоград А. Б. Четыре трагедии Крыма / А. Широкоград // Крымовед. [Электронный документ] режим доступа: <http://www.krimoved-library.ru/books/chetyre-tragedii-kryma15.html>
  22. Axworthy M., Scafes C., Craciunoiu C. Third Axis Fourth Ally. Romanian Armed Forces in the European War, 1941-1945. / M. Axworthy, etc. – London: Arms and Armour Press, – New York: Sterling Publishing Co. Inc., 1995. – 368 p.

THE FAILED RAID OF THE SQUADRON OF BLACK SEA FLEET TO CONSTANTA ON JUNE 26, 1941

Attacked by Germany and its Allies, the USSR suffered heavy losses not only on land battlefield but also on naval front in 1941. Despite superiority in ships and aircraft Black Sea Fleet was defeated by Roman fleet and German coastal battery during the so-called Raid to Constanta on June 26, 1941. For instance, main loss of Black Sea Fleet was the leader of destroyers "Moskva" which was sunk by German coastal battery "Tirpitz", or by Romanian destroyer "Regina Maria", or maybe by sea mine. The sinking of leader of destroyers "Moskva" had negatively affected the combative morale state of the Black Sea Fleet and it had simultaneously raised the combative morale of Romanian Royal Navy.

Key words: *World War II on the Black Sea, Constanta, coastal battery "Tirpitz", leaders of destroyers «Moskva», «Harkov», destroyer «Soobrazitelny», destroyers "Regina Maria" and "Regele Ferdinand", submarine "Delfinul", vice-admiral Ph. Oktyabrsky, rear admiral T. Novikov, lieutenant commander A. Tuhov.*

Списки посилань (REFERENCES)

Atakuyut podlodki. Sovetskie podvodnye lodki v gody Vtoroi Mirovoi voiny [Submarines Attack. Soviet Submarines in World War II]. [El. document]. [online] Dostupno: <http://submarine-at-war.ru/boats/ts3.html> (data zvernennya: 10.10.2017)

Boevoi put` Sovetskogo Voennno-Morskogo flota [Combat Route of the Soviet Navy], 1974. Moskva: Voenizdat.

Godlevskii, G., Grechanyuk, N., Kononenko, V., 1966. *Pokhody boevye. Eskadra Chernomorskogo flota v Velikoi Otechestvennoi voine* [Combat Raids. The Squadron of the Black Sea Fleet in the Great Patriotic War]. Moskva: Voenizdat.

Greig, O., 2010. *Stalin mog udarit` pervym* [Stalin Could Attack First]. Moskva: Algoritm.

Krasnoznamennyi Chernomorskii flot [Black Sea Red Banner Fleet], 1979. Moskva: Voenizdat.

Kuznetsov, N., 1971. *Na flotakh boevaya trevoga* [A Combat Alert in the Fleets]. Moskva: Voenizdat.

Larichev, I., *Zagadka gibeli «Shch-211»* [The Mystery of “Shch 211” Sinking]. V: *Flot* [The Fleet]. [El. resource]. [online] Dostupno: <http://flot.com/history/events/zagadka.htm?print=Y> (data zvernennyya: 10.10.2017)

Lubyaynov, A., Banshats, B., 2006. *Lider eskadrennykh minonostsev «Moskva»* [Leader of Destroyers “Moskva”]. Sevastopol’.

Mirovaya voina. 1939–1945 [World War, 1939-1945], 2000. Moskva: ACT; Sankt-Peterburg: Poligon.

Nemenko, A., 2015. *Chernomorskii flot v gody voiny 1941-1945* [Black Sea Fleet in the Years of War 1941-1945]. Moskva: Veche.

Platonov, A., 2010. *Bor’ba za gospodstvo na Chernom more* [The Struggle for the Domination of the Black Sea]. Moskva: Veche.

Ruge, F., 2011. *Voенно-morskoi flot Tret’ego Reikha. 1939–1945* [Third Reich Navy, 1939-1945]. Moskva: Tsentrpoligraf.

Rumynsko-sovetskoe morskoe srazhenie v iyune 1941 goda [Romanian-Soviet Naval Battle in June 1941]. V: Radio Romania International. [online] Dostupno: <http://old.rrr.ro/arh-art.shtml?lang=9&sec=223&art=2665> (data zvernennyya: 10.10.2017)

Skomorokhov, R., 2014. *Nabegovaya operatsiya Chernomorskogo flota na Konstantsu* [The Raid of Black Sea Fleet on Constanta]. V: Maxpark [El. document]. [online] Dostupno: <http://maxpark.com/community/5325/content/2475570> (data zvernennyya: 10.10.2017)

Khazanov, D., 2006. *1941. Voina v vozdukh. Gor’kie uroki* [1941. The War in the Air. Sorrow Lessons]. Moskva [Moscow]: Yauza, Eksmo.

Khor’kov, G., 1981. *Sovetskie nadvodnye korabli v Velikoi Otechestvennoi voine* [Soviet Surface Combatants in Great Patriotic War]. M.: Voenizdat.

Lider «Moskva» [Leader of Destroyers “Moskva”] // *Chernomorskii flot. Informatsionnyi resurs* [Black Sea Fleet. Information Resource]. [online] Dostupno: URL: <http://www.kchf.ru/ship/lider/moskva.htm> (data zvernennyya: 10.10.2017)

Shirokorad, A., 2005. *Bitva za Chernoe more* [The Battle for the Black Sea]. Moskva: AST: Tranzitkniga.

Shirokorad, A., 2011. *Filipp Oktyabr'skii protiv Benito Mussolini* [Philip Oktyabrsky vs Benito Mussolini]. Moskva: Veche.

Shirokorad, A., 2007. *Chernomorskii flot v trekh voinakh i trekh revolyutsiyakh* [Black Sea Fleet in Three Wars and Three Revolutions]. Moskva: AST: Khranitel'.

Shirokorad, A., *Chetyre tragedii Kryma* [Four Tragedies of the Crimea] // Krymoved. [El. document]. [online] Dostupno: <http://www.krimoved-library.ru/books/chetyre-tragedii-kryma15.html> (data zvernennya: 10.10.2017)

Axworthy, M., Scafes, C., Craciunoiu, C., 1995. *Third Axis Fourth Ally. Romanian Armed Forces in the European War, 1941-1945*. London: Arms and Armour Press, New York: Sterling Publishing Co. Inc.

Гребцова І. С.

УДК 94 [(470+571)+(475)] : 37 (1-35) "1800/1850"

ФОРМУВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ОКРУГІВ У МЕЖАХ РОЗБУДОВИ ЦЕНТРАЛІЗОВАНОЇ МОДЕЛІ КЕРІВНИЦТВА РОЗВИТКОМ ОСВІТИ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ ст.

У статті на основі опублікованих джерел та архівних матеріалів розкрито процес становлення централізованої моделі керівництва розвитком освіти, важливою складовою частиною якої стали навчальні округи, що створювалися в регіонах Російської імперії у першій половині ХІХ ст. під керівництвом попечителів. Системний метод, комплексний аналіз свідчень історичних джерел дозволяє дослідити етапи формування нової системи, специфіку утворення й особливості розвитку окремих навчальних округів, зміни в адміністративно-територіальному розподілі, трансформацію функцій і напрямків діяльності їх попечителів.

Ключові слова: навчальний округ, попечитель, початкові училища, гімназії, університети, система.